

Історію людства можна звести
до історії стосунків слів та мислення.

Октавіо Пас

ВСТУП

Композитність назви “соціолінгвістика” є ключем до розкриття її значення: суспільство і мова – це не просто “модель соціально-мовної взаємодії” [164, с. 86], якою передбачено єдність лексико-граматичних знань у контексті соціокультурного вживання. Це – фундаментальна інституція суспільства, що регулює решту царин. І навіть більше – вона передумова будь-якого творення. Мова створила людину, а писемна мова – цивілізацію. Відтак мова як об’єднавчий чинник почала створювати держави та нації. У XIII книзі “Анналів” Цу Лу запитує у Конфуція: “Якщо Повелитель покличе тебе керувати країною, з чого почнеш?” Учитель відповідає: “Із виправлення імен, себто з реформи мови” [103, с. 217]. Українська мова також може утвердитися в українському суспільстві лише в результаті “ментальної революції” [84, с. 123], себто тоді, коли вона проникне до суспільного життя передовсім як соціальний феномен, що **породжує** нові соціальні реалії. Історія мови – це і є ментальна революція.

Креативна функція мови, що означена в Євангелії від Івана (“Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було – Бог. ... Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього”), на жаль, повсякчас губиться у псевдокомунікативних теоріях матеріального світу.

Однак реально ця функція працює, як неспинна хода годинникової стрілки, позаяк **“мова – це не інструмент комунікації, і комунікація це не інструмент буття, якщо бути абсолютно точним, то – комунікація є буттям, а буття, отже, є тільки те нетілесне, у якому тіла заявляють про себе одне одному як такі”** [88, с. 149]. Креативність та екзистенційність мови в її діях-хронному розгортанні – основні методологічні засади пізнання історичної дороги української мови у цій праці. Перефразовуючи слова О. Паса: “Ні, поезія – не калька з історії”, – хочеться сказати: ні, мова – не калька історії: вона динамомашина її розгортання. Майже всі кризові епохи та періоди суспільного занепаду, як зауважив цей мислитель-лінгвіст, були врожайними на великих поетів, а отже, на велику мову: “Можна згадати Гогору та Кеведо, Ж. Рембо та П.-Л. Лотреамона, Дж. Дона та В. Блейка, Г. Мелвіла та Е. Дікінсон ... Гебрайські пророки творили у часи рабства, розпаду та занепаду. Ф. Війон та Манріке писали в період “осени середньовіччя”. А як щодо “перехідної епохи”, часу, коли творив А. Данте? Іспанія Карла IV дала світові Ф. Гойю”; німецькі романтики творили “у поверженій та пригнобленій наполеонівською армією Німеччині” [103, с. 227]. У. Еко також наголошує на епохальній ролі А. Данте, мова якого мала пройти крізь не одне століття, аби опинитися у всіх на устах. Якби цього не сталося, “хтозна, може, ідея політичної єдності Італії не змогла б перетворитись у дійсність” ..., “...спробуймо уявити собі, якою була б грецька мова без Гомера, німецька нація без Лютерового перекладу Біблії, російська мова без Пушкіна, індійська культура без своїх засадничих поем” [28, с. 234].

У кризові епохи творили І. Котляревський, Т. Шевченко та М. Шашкевич. Вони своєю мовною творчістю

долали кризу і заступали відсутність держави. Нематеріальна сила їхньої літератури сприяла виробленню реальної української ідентичності. Вони підсвідомо сформулювали через мову систему національно-державницьких пріоритетів, у яких культурно-мовні цінності породжують державницько-політичні. Вони започаткували національне відродження українців у кризові смуги історії і заклали ментальні основи державотворення, ствердили українську неповторність та унікальність: їхня мова стала тим, “що виставляє напоказ множинну одиничність” [88, с. 142]. Держава без мовного етнонаціонального пріоритету приречена. Це підтверджено хоча б тим, що сьогодні національна мова є державною у 41 країні із 47 європейських країн – у модерній історії національних держав мова є головним державотворчим чинником [77, с. 3–4].

Головна мета цього дослідження – на широкому історико-ідеологічному та суспільно-політичному тлі простежити визначальні піки креативної ролі мови в розбудові суспільства і становленні його основного стрижня – нації. Цю проблему виписано в діяхронному розрізі, що вможливорює комплексний аналіз детермінованого зв’язку між мовним поступом та становленням нації. Складний шлях української мови висвітлено не лише через долання позамовних чинників усунення її з повноцінних сфер функціонування, але й через завоювання гідного місця в серцях власних носіїв. Природно, що головну увагу зосереджено на народній мові, яка, всупереч суспільно-ідеологічним обставинам, функціювала у протиборстві з чужими престижними мовами, а також із власною мовно-історичною традицією – книжною давньоукраїнською (руською) літературною мовою.

Структура роботи вможливорює розкрити цю комплексну проблему, яку метафорично означено як “**красу і**

силу”. Саме поєднання цих духових концептів – **фонетичної краси мови та її духової сили як суспільно-національного творення** – зумовило феномен непоборності народної мови. Вона стала не лише головним ідентифікатором нації, але заступила собою відсутність української держави щонайменше від другої половини XVI – до кінця XX століття.

Знаково, що в одному з витягів із протоколу засідання революційного комітету часів Французької революції 1793 року читаємо: “Мова відродженого народу не може бути рабською, якою вона була досі, а повинна стати зовнішньою ознакою й гарантією народного відродження” [36, с. 168]. Чи так сталося з українською мовою? Хотілося б відповісти на це запитання на сторінках пропонованого ескізного викладу її історичної долі як долі самих українців.